

SYLLABUS

behorende bij de
Inleiding in de
Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap
BA Indo-Europees, 1^e jaar

Opleiding Vergelijkende Indo-Europese Taalwetenschap
Leiden, 2008

Inhoud:

I. Beknopte inleiding in de taalkunde	3
II. Beknopte inleiding in de historische taalkunde	19
III. Oefeningen behorende bij het college	24
IV. Begrippenlijst	31

I KLANKEN, FONEMEN EN MORFEMEN

I.1 Letters en klanken

Schrijven en lezen zijn complexe activiteiten, en de studie daarvan is belangwekkend genoeg. Er zijn echter (heel veel) talen die nooit geschreven zijn, en toch zijn of waren die talen net zo complex en compleet als talen met een uitgewerkt schriftsysteem. Er zijn ook talen die we alleen in geschreven vorm kennen. Deze zogenaamde dode talen waren vroeger ooit gesproken talen.

Het onderzoek naar de relatie tussen schrifttekens en klanken valt niet onder de taalwetenschap in strikte zin, en dat geldt ook voor spellingsvraagstukken. Spellingsverandering is iets anders dan taalverandering. Niettemin kan de spelling van een taal voor historisch taalkundigen een zeer interessant onderzoeksobject zijn, vooral bij talen met een lange(re) schrijftraditie, waarin de spelling een bepaalde ontwikkeling heeft doorgemaakt die bepaalde veranderingen in de taal weergeeft.

Er zijn heel verschillende schriftsystemen, zoals alfabetisch schrift (één symbool per klank), syllabisch schrift (één symbool per lettergreep) en ideografisch schrift (één symbool per woord). Voor sommige talen, bijvoorbeeld het Japans, worden meerdere notatiesystemen naast elkaar gebruikt. Alfabetische systemen verschillen onderling weer heel sterk: zo geeft de spelling van het Turks relatief veel eenduidige informatie over de realisatie van Turkse woorden, terwijl de relatie tussen klankvorm en de traditionele spelling in het Engels of het Frans een stuk ingewikkelder ligt.

Het Nederlandse alfabet heeft 26 letters. Eenzelfde letter kan gebruikt worden voor de aanduiding van meerdere klanken. De *e* gaat hierin heel ver:

bek – beek – beker – beuk – boek - biet – beits

Eenzelfde klank kan ook door verschillende letters of lettercombinaties worden weergegeven – denk aan de combinaties *ou* en *au*, en aan *wei* en *wij*.

Om de zaak nog te compliceren, constateren we dat dezelfde letter in de ene taal heel anders wordt gebruikt dan in de andere. Zo staat de Engelse *g* in *good* voor een heel andere klank dan de *g* in *goed* zoals die in de Randstad wordt uitgesproken, en die verschilt weer flink van de zogenaamde zachte *g* die je in Brabant en Limburg hoort.

Om op een eenduidige manier over klanken te kunnen praten, is het International Phonetic Alphabet (IPA) opgezet. Elke mogelijke klank heeft zijn eigen teken: het IPA heeft een één-op-één relatie tussen klank en symbool. In de volgende paragrafen zullen we een aantal van de kenmerken bespreken die gebruikt worden om klanken in te delen. We zullen eerst de medeklinkers (consonanten) bespreken, en daarna de klinkers (vocalen).

I.2 Consonanten

Als je de klank [f] maakt, schuurt er lucht door een nauwe opening tussen boventanden en onderlip; de klank [v] wordt op vrijwel dezelfde manier gemaakt, met vooral dit verschil: bij de productie van een [v] zullen de stembanden wél en bij de productie van een [f] zullen de stembanden niet in trilling zijn. De [v] en de [f] kun je volhouden tot je in ademnood komt. Maak nu de klank [k]. De [k] duurt kort – er is geen manier waarop je een langgerekte [k] kunt maken. Dat is zo omdat bij de articulatie van een klank als de [k] de uitstromende lucht even totaal wordt afgesloten.

Medeklinkers worden onderscheiden naar de manier waarop zij worden geproduceerd. Voor de Nederlandse medeklinkers zijn daarbij de volgende vragen van belang:

1. Wordt de uitstromende lucht op zijn doortocht belemmerd, en zo ja, hoe (articulatiewijze) en waar (articulatieplaats)?
2. Trillen de stembanden, ja of nee?
3. Ontsnapt er lucht via de neus, ja of nee?

Articulatiewijze

Bij de articulatiewijze gaat het om de vraag of de luchtstroom die uit de longen afkomstig is, al dan niet belemmerd wordt bij de uitstroom naar buiten. Die belemmering kan compleet zijn, of bijna compleet. Er is sprake van complete belemmering bij **stops**; dat zijn klanken als NL. [p], [t], [k]. Als de weg naar buiten niet totaal wordt afgesloten, maar wel zodanig vernauwd dat de lucht in turbulentie wordt gebracht, is er sprake van schuurklanken, ofwel **fricatieven**. Voorbeelden van fricatieven zijn NL. [f], [z] en [s]. Stops en fricatieven noemen we samen obstruenten.

Consonanten waarbij de lucht relatief ongehinderd – dus met weinig obstructie – naar buiten stroomt, worden **sonanten** of ook wel resonanten genoemd. Drie hoofdgroepen van sonanten komen hieronder aan bod. Bij l- en r-klanken (vloeiklanken, liquidae) wordt de lucht die via de mondholte uitstroomt niet echt belemmerd, maar slechts ‘omgeleid’. Bij nasale medeklinkers is de obstructie in de mondholte compleet, maar kan de lucht onbelemmerd via de neusholte naar buiten stromen. Glijklanken (glides) doen door de geringe mate van obstructie die bij hun realisatie optreedt sterk aan klinkers denken (bij klinkers stroomt de lucht immers inbelemmerd uit). De Nederlandse *j* kan dan ook beschreven worden als een vernauwde *ie*, de Nederlandse *w* als een vernauwde *oe*.

Articulatiewijze	Term	Voorbeelden
totale afsluiting; uitstroom mond	stop (= plosief = plofklank)	bank, paard, dank, taart, goal (Engels), kool
vernauwde doorgang; uitstroom mond	fricatief (= wrijf- of schuurklank)	vee, fee, zaai, saai, dagen, lach, haar
combinatie van stop + fricatief	affricaat	Zahn (Duits), John (En.), church (En.)
nauwelijks afsluiting	liquida (vloeiklank)	lang, rang
totale afsluiting; uitstroom neus	nasaal	maat, naad, tang
weinig afsluiting	glide (glijklank)	woelen, joelen

Articulatieplaats

Consonanten hebben een specifieke articulatieplaats: dat is de plaats waar de afsluiting of hindering van de luchtstroom plaatsvindt. In het Nederlands zijn voornamelijk de articulatieplaatsen labiaal, dentaal, velaar en laryngaal van belang. Er zijn grote verschillen tussen talen wat betreft het aantal articulatieplaatsen dat relevant is. We gaan een aantal van de voorbeeldwoorden die we hiervoor gebruikt hebben nu op een andere manier indelen.

Articulatieplaats	Term	Voorbeelden
lippen	labiaal	bank, paard, vee, fee, maat, woelen
bij (direct achter) de tanden	dentaal	dank, taart, zaai, saai, naad
tongrug tegen zachte verhemelte	velaar	kool, dagen, lach, rang

Stemhebbend/stemloos

De volgende vraag bij Nederlandse consonanten is of ze stemhebbend zijn of stemloos. Bij stemhebbende klanken wordt de uitgaande lucht in trilling gebracht door snel heen en weer gaan van de stembanden. Je kunt daar zelf iets van voelen. Plaats je vingers aan weerszijden van je strottehoofd, zeg zzzz en voel de trilling. Het verschil met ssss zou duidelijk moeten zijn. De [z] is stemhebbend, de [s] is stemloos. Vocalen (klinkers) en sonanten zijn vrijwel altijd stemhebbend; obstruenten zijn óf stemhebbend óf stemloos.

Oraal/nasaal

Bij de articulatie van de meeste medeklinkers ontsnapt alle lucht via de mond. Naast deze orale of mond-medeklinkers komen ook nasale, of neus-medeklinkers voor. Bij de productie van nasalen als [n] en [m], die slechts minimaal verschillen van [d] en [t], ontsnapt er ook lucht door de neus.

Een overzichtje in IPA

Het is gebruikelijk en praktisch om de consonanten die voor een taal van belang zijn in een overzicht te plaatsen dat al hun relevante eigenschappen tegelijk verwoordt. In onderstaand schema tref je een ook aantal Engelse medeklinkers aan, weergegeven in IPA-notatie.

	Articulatieplaats													
	bilabiaal		labio-dentiaal		interdentiaal		alveolaar		palataal		velaar		laryngaal	
stop	p	b					t	d			k	g	ʔ	
fricatief			f	v	θ	ð	s	z	ʃ	ʒ			h	
affricaat									tʃ	dʒ				
nasaal		m						n				ŋ		

Enkele voorbeelden van de Engelse consonanten:

g goal	ð mother	tʃ match
ʔ oh-oh	ʃ shy	dʒ judge
θ teeth	ʒ vision	ŋ sing

I.3 Vocalen

De kenmerken die belangrijk zijn bij het onderscheiden van klinkers, verschillen sterk van die van medeklinkers. Het onderscheid stemhebbend – stemloos speelt bij Nederlandse klinkers geen rol, en daarmee is het Nederlands geen uitzondering. De drie aspecten die bij de vorming van klinkers vrijwel altijd een rol spelen, staan in het schema hieronder.

plaats tong	hoog	bier, boek
	midden	beek, boor, bek, bok
	laag	baak, bak
plaats tong	voor	bier, buur, beek, bek
	achter	boek, boor, bok, bak
vorm lippen	gerond	buur, boek, beuk, boor, bok
	ongerond	bier, baar

Als een taal drie vocalen heeft, dan zijn dat doorgaans /i/, /a/ en /u/. Zo'n eenvoudig vocaalsysteem wordt vaak gepresenteerd in driehoeksvorm met de lage klinker /a/ beneden in het midden, de hoge voorklinker /i/ linksboven en de hoge, geronde achterklinker /u/ rechtsboven. Vocaalsystemen die uit meer vocalen bestaan zijn vaak weer te geven als uitbreidingen van zo'n driedelig systeem. Zeer veel voorkomend is een vijfledig systeem zoals dat in het Georgisch voorkomt:

	ongerond		gerond
	voor	achter	
hoog	i		u
midden	e		o
laag		a	

I.4 Fonologie

Stel, we gaan op reis en treffen sprekers aan van een nog onbekende taal. We kunnen dan beginnen met uitingen in die taal vast te leggen met behulp van de fonetische transcriptie van het IPA. Als we op het punt zijn aangekomen dat we menen dat we alle klanken uit die taal hebben vastgelegd, wordt het tijd voor een analyse. Want, een opsomming van alle mogelijke klanken geeft ons weinig inzicht in de opbouw van het klanksysteem van die taal. Het gaat er bij die analyse allereerst om, vast te stellen wat de *fonemen* van een taal zijn. Wat fonemen precies zijn, zal in het vervolg duidelijk worden. Bij een fonologische analyse kijken we naar de distributie van klanken (op welke plaatsen in het woord komen ze voor), en we gaan vervangingstests doen.

Vervangingstest

Een voorbeeld om duidelijk te maken waar het om gaat: in het Nederlands betekent *pad* iets anders dan *bad*, en *tak* is niet hetzelfde als *dak*. De klanken [p] en [b] in *pad* en *bad*, en de [t] en [d] in *tak* en *dak* staan in parallelle distributie (ze komen op dezelfde plaats voor) en zorgen dan voor betekenisverschil. Deze klanken zijn contrastief en zijn daarom realisaties van verschillende Nederlandse fonemen. We noteren fonemen tussen schuine strepen: /p/, /b/. Via de vergelijking van **minimale paren**, d.w.z. sets van vormelijk minimaal verschillende woorden die verschillende betekenissen hebben (vergelijk bijvoorbeeld *pok*, *bok*, *tok*, *dok*, *kok*, of *bil*, *bel*, *bal*, *baal*, *boel*, *bol*, *beul*, *bul*, *buil*) kom je langzaam tot de foneeminventaris van een taal.

Hebben we nu voor eens en altijd vastgesteld dat [p] en [b] realisaties van verschillende fonemen zijn? Wel voor het Nederlands, maar dat zegt niets over andere talen. In veel Australische talen, zoals het Dyirbal, bestaan zowel [p]'s als [b]'s, en zowel [t]'s als [d]'s. Het verschil met het Nederlands is echter dat deze klanken in het Dyirbal niet betekenisonderscheidend (contrastief) zijn. Het maakt in deze taal voor de betekenis niet uit of je op een bepaalde plaats een [b] of een [p] uitspreekt. Er zijn in het Dyirbal geen woordparen te vinden waarbij deze klanken zorgen voor een betekenisverschil.

Dat moet betekenen dat deze [p] en [b] in het Dyirbal realisaties zijn van één en hetzelfde foneem, en wel, zo wordt gesteld, van een foneem /b/ (maar de keuze voor die representatie is een kwestie van afspraak). Hetzelfde geldt voor de [t] en de [d] in het Dyirbal: dit zijn

verschillende realisaties van eenzelfde foneem, dat wordt aangeduid als /d/. We noemen voor het Dyrbal [b] en [p] **allofonen** van /b/, en [t] en [d] allofonen van /d/.

Fonemen

Fonemen hebben zelf geen betekenis; zij hebben een betekenisonderscheidende functie. Vervanging van het ene foneem door het andere leidt tot verandering of tot afwezigheid van betekenis. In hun beschrijving van de klankleer van een taal zullen taalkundigen uiteenzetten hoe het foneemsysteem eruit ziet, wat de verschillende realisaties (allofonen) zijn van de fonemen en wat hun distributie is. Zo zijn de Nederlandse /t/ en /d/ bijvoorbeeld wel contrastief (d.w.z. betekenisonderscheidend actief) aan het begin van een woord, of tussen klinkers, vergelijk *tuin* en *duin*, en *laten* en *laden*, maar niet aan het eind van een woord, vergelijk *hart* en *hard*. Verder zullen eventueel ook andere aspecten van de klankvorm van woorden en zinnen die fonologisch relevant zijn, zoals woordaccent (vergelijk *vóór* komen en *voorkó*men), toon en intonatie, aan de orde gesteld moeten worden.

De fonemen van iedere taal zijn te karakteriseren aan de hand van een beperkte set van kenmerken, of parameters. Zo is de Nederlandse /p/ stemloos, en niet stemhebbend (vergelijk *pot* en *bot*), plosief en niet fricatief (vergelijk *stoppen* en *stoften*), labiaal, maar niet dentaal of velaar (vergelijk *pot* met *tot* en *kot*).

We hebben al even gezien dat het voorkomen van sets van min of meer overeenkomstige klanken in verschillende talen nog niet hoeft te wijzen op overeenkomsten in de bijbehorende foneemsystemen. Hierna volgen nog twee voorbeelden die laten zien dat het voorkomen van min of meer identieke spraakklanken in verschillende talen niet hoeft te betekenen dat we ook te maken hebben met overeenkomstige onderscheidingen in foneemsystemen:

De glottisslag die Nederlanders laten horen in de (vaak gespeeld-)verschrikte uitroep *O-o* [ʔoʔo] heeft geen betekenisonderscheidende functie. Omdat het niet om een foneem gaat, zijn we ons niet zo van deze klank bewust, maar hij komt uitgebreid voor in onze taal en wel met name *vóór* vocalen die aan het begin van een morfeem staan. Wie duidelijk wil laten uitkomen dat het gaat om *ver-assen* van een lichaam, en niet het *verrassen* ervan, of dat de mededeling gaat over de oud-politicus *Van Agt*, en niet over *vannacht*, kan een glottisslag laten horen: *ver[ʔ]assen*, *Van[ʔ]Agt*. In een taal als het Tsjerkessisch, daarentegen, neemt de glottisslag een reguliere plaats in in het systeem van consonanten. Vergelijk bijvoorbeeld: *yə* ‘acht’ met *yəʔ* ‘hij heeft het’.

Een ander voorbeeld vormen de nasale vocalen; daarvan heeft het Frans er vier. Ze komen alle vier voor in *un bon vin blanc* ‘een goede witte wijn’. Sommige Nederlanders realiseren vocalen min of meer nasaal als er een nasale sonant volgt. Vooral wanneer die nasaal zich bevindt voor een pauze of voor een fricatieve consonant. In sommige niet-standaard varianten van het Nederlands wordt de combinatie ‘vocaal + n’ voor consonant soms alleen nog als een nasale vocaal gerealiseerd, bijvoorbeeld in *mens* [mēs]. Tot slot realiseren veel Nederlanders nasale vocalen in leenwoorden uit het Frans, zoals *restaurant* [rɛstorã]: zij hebben dus, zij het marginaal, een set van nasale klinkers. Tot een betekenisverschil leiden al deze variaties in de uitspraak niet, althans niet in het Nederlands. In het Frans is de nasalisatie bij klinkers wel een fonologisch relevante eigenschap. Vergelijk *patte* ‘poot’ tegenover *pente* ‘helling’.

Fonemen zijn abstracte categorieën die onderdeel uitmaken van onze kennis van de taal. Het behoort tot de fonologische kennis van een taalgebruiker hoe de ‘fonetische ruimte’ is verdeeld in fonemen.

Fonologische analyse

We gaan nu iets ingewikkelder feiten fonologisch analyseren. In het Thai en in het Engels komen twee klanken voor die we met IPA symbolen weergeven als [p] en [p^h]. De eerste stap is te kijken naar de distributie van deze klanken in beide talen:

	Woordbegin	Woordeinde
Engels	[p ^h]	[p]
Thai	[p ^h], [p]	[p]

We kunnen het volgende vaststellen:

1. Beide talen hebben de klanken [p] en [p^h]
2. In beide talen komt van die twee aan het wordeinde alleen de [p] voor
3. In het Engels kan alleen de [p^h] aan het woordbegin voorkomen, in het Thai kan zowel de [p] als de [p^h] voorkomen aan het woordbegin.

In het Engels zijn de [p] en de [p^h] complementair in hun plaatsingsmogelijkheid. Er is geen positie in een Engels woord waar ze alletwee kunnen voorkomen. Ze zijn, met andere woorden, niet in contrastieve, maar wel in complementaire distributie. Omdat ze bovendien nogal op elkaar lijken, dringt de gedachte zich op dat we hier te maken hebben met realisaties van één foneem. In het geval van het Engels is de eenvoudigste realisatie de [p], want [p^h] is een [p] met iets extra's: aspiratie. We kiezen dus /p/ als symbool voor het foneem, en stellen dat [p] en [p^h] allofonen zijn van /p/. Welke realisatie voorkomt, is afhankelijk van de context. Aan het begin van een Engels woord zal een /p/ waar een vocaal op volgt met aspiratie gerealiseerd worden – denk aan Engels *pin* – terwijl in Engels *spin*, waar de *p* na een *s*- voorkomt, die /p/ zonder aspiratie gerealiseerd wordt.

In het Thai is er iets anders aan de hand. De klanken [p] en [p^h] kunnen in dezelfde posities voorkomen. Ze zijn in parallelle distributie. Bovendien zijn ze in die positie betekenisonderscheidend: het gaat dus om realisaties van verschillende fonemen. In het Thai is de [p] een allofoon (een realisatie) van een foneem /p/ en [p^h] is een allofoon van een foneem /p^h/.

Hiermee zijn we er echter niet. We hebben gezien dat de [p^h] in het Thai niet aan het wordeinde voorkomt. De realisatie van /p^h/ in die context is [p]. Aan het wordeinde is [p] dus een allofoon van /p/ of van /p^h/: de fonemen hebben aan het wordeinde dezelfde realisatie. We zeggen nu dat het contrast tussen /p/ en /p^h/ in deze positie is geneutraliseerd. Vergelijk ook Nederlands *paard* en *staart*, waar het verschil tussen een stemhebbende medeklinker en zijn stemloze tegenhanger aan het wordeinde is geneutraliseerd.

Eigenlijk hebben alle fonemen ontelbaar veel allofonen. We realiseren fonemen namelijk nooit op precies dezelfde manier. Spreksnelheid, emotie en toevallige omstandigheden – een kauwgompje in de mond – kunnen foneemrealisaties sterk kleuren. Ook beïnvloeden naburige klanken hoe een foneem precies gerealiseerd wordt. Ga maar bij jezelf na hoe de /k/ in *koel* verschilt van de /k/ in *kiel* en *kaal*. Voor een fonologische analyse zijn alleen verschillen tussen realisaties van belang die gepaard gaan met een verschil in betekenis. Het verschil tussen Thai /p/ en /p^h/ is daarvan een voorbeeld. Of een bepaald klankverschil wijst op een foneemverschil is niet te meten. Er is geen objectieve fysische maatstaf om te bepalen

of een fonetisch verschil op een foneemverschil wijst; daar zijn de vervangingstests goed voor.

I.5 Morfologie

Als we de woorden *kat*, *tafel*, of *krokodil* bestuderen, dan vinden we, hoe we ook zoeken, niets in de klankvorm van die woorden dat ons informeert over hun betekenis. Het behoort tot onze kennis van het Nederlands dat de klankvorm die we in de spelling weergeven als *kat* een bepaalde betekenis heeft die we hier voor het gemak weergeven als ‘kat’. De taalkundige Ferdinand de Saussure heeft dat zo geformuleerd: *de relatie tussen de vorm en de inhoud van het taalteken is arbitrair*. De betekenis ‘kat’ heeft in verschillende talen dan ook een totaal verschillende klankvorm:

Nederlands	kat
Fins	kissa
Hongaars	cica
Swahili	paka
Latijn	cattus
Hebreeuws	gatula
Kambere	meu

Wel hebben alle talen woorden die klanknabootsend zijn. Het Kambera-woord voor ‘kat’ is zo’n woord, en het Nederlands *koekoek* natuurlijk. Zulke woorden noemen we onomatopeeën. Hier is nog een voorbeeld:

Nederlands	sissen
Frans	siffler
Engels	hiss
Duits	zischen
IJslands	hvissa
Italiaans	sibilare

In onomatopeeën is de vorm niet volledig arbitrair ten opzichte van de betekenis. De vorm bootst ‘iets’ na van datgene waarnaar verwezen wordt. We spreken in zo’n geval van een iconische relatie tussen vorm en betekenis. Een ander soort van iconische relatie vinden we in Nederlandse woorden als *tik-tak*, *zig-zag* en *wip-wap*.

Morfemen zijn de kleinste eenheden van een taal met een vorm en een betekenis. Ongelede woorden bestaan uit slechts een enkel morfeem. Woorden als *kat*, *tafel* en *krokodil* zijn ongeleed: we kunnen ze niet onderverdelen in kleinere stukjes die elk iets aan de betekenis van het hele woord bijdragen. Woorden als *krokodil* en *loeder* laten zien dat meerlettergrepige woorden ongeleed kunnen zijn. In het Nederlands, en in de meeste andere talen, kunnen morfemen gecombineerd worden tot gelede woorden.

Een morfeem kan een ‘concrete’ lexicale betekenis hebben zoals *kat*, *lopen*, *boom*, maar kan ook een redelijk ‘abstracte’, grammaticale bijdrage aan de betekenis leveren. De vervoegde vorm *spreekt*, bijvoorbeeld, bestaat uit twee morfemen: de werkwoordstam *spreek* en de uitgang *-t*, waarvan de betekenis is: tegenwoordige tijd en enkelvoud, niet eerste persoon. *Spreek* is een **vrij morfeem**: het kan op zichzelf zinvol gebruikt worden; dat laatste geldt niet voor het **gebonden morfeem** *-t*.

Gebonden morfemen komen bij uitzondering wel eens min of meer zelfstandig voor. De vrijheid van deze gebonden morfemen is echter zeer beperkt. Kijk bijvoorbeeld naar de volgende paren, die lang niet allemaal even acceptabel zijn:

in- en intriest
aan- en uitkleden
be- en verdrinken
wis- en natuurkunde
woens- en vrijdag
im- en export

Taal verandert continu. Zo kwam het morfeem *tig* niet al te lang geleden alleen maar als gebonden element in woorden als *twintig* en *dertig* voor, terwijl het onderhand daarnaast ook definitief zijn bestaansrecht als ongebonden element met de betekenis ‘flink wat, enige tientallen’ in het standaard Nederlands lijkt te hebben verworven. Omgekeerd gaat het laatste deel van het woord *bruidegom* terug op een zelfstandig woord dat allang niet meer als zodanig voorkomt en dat de betekenis ‘man’ had.

Gelede woorden

Er zijn twee hoofdgroepen van gelede woorden:

1. Woorden die bestaan uit twee of meer lexemen: **samenstellingen** (composita). Een voorbeeld is *waterfiets*, waarnaast *fiets* en *water* als zelfstandig woord voorkomen: twee lexemen combineren tot een nieuw, complexer lexeem. Aan de ene kant zijn er vrije combinaties waarvan de betekenis redelijk voorspelbaar is en waarvan ook de vorm niet om speciale aandacht vraagt (denk aan *garagedak*, *schooldak*, *hoteldak*). Zulke vrije, productieve combinaties zullen doorgaans niet in woordenboeken worden opgenomen. Aan de andere kant staan combinaties waarvan de betekenis niet goed is af te leiden uit de betekenis van de samenstellende delen. In dat geval spreken we van lexicalisaties; voorbeelden daarvan zijn woorden als *koevoet*, *zwanenzang* en *zwanenhals*. Lexicalisaties dienen in het woordenboek te worden opgenomen.

2. Tot de tweede groep van gelede woorden horen woorden die bestaan uit een vrij morfeem of een samenstelling, in combinatie met een gebonden morfeem; voorbeelden zijn *spreekt* en *kattig*, waar *spreek* en *kat* vrije morfemen zijn, maar de uitgang *-t* en het achtervoegsel *-ig* niet. Binnen deze tweede soort woorden onderscheiden we:

- Woorden die tot stand zijn gekomen door **flexie**, zoals de werkwoordsvorm *spreekt*. De term flexie, ook wel inflectie, dekt zowel de vervoeging (conjugatie) van werkwoorden als de verbuiging (declinatie) van naamwoorden. Flexievormen kunnen een paradigma opleveren: *ik spreek*, *jij spreekt*, *hij spreekt*, *wij spreken* etc. Van een paradigma vind je de vormen meestal niet in een woordenboek; daarin vind je wel de basisvormen waarvan de regelmatige paradigma's zijn af te leiden: in dit geval de infinitief *spreken*. Flexie leidt nooit tot verandering van woordsoort.
- Woorden die door afleiding (**derivatie**) tot stand zijn gekomen, zoals *gevaar-lijk*, *groen-ig*, *be-spreken*. De resultaten van derivatie zullen, als ze ingeburgerd zijn, een eigen ingang in het woordenboek krijgen. Derivatie kan ertoe leiden dat de woordsoort van het lexeem verandert, maar dit hoeft niet. Vergelijk *bos* – *ontbossen* en *groen* – *ontgroenen*, maar *deugd* – *ondeugd* en *zacht* – *onzacht*.

De vormelijke operatie

De meest gangbare morfologische operatie is **affigering** (aanhechting): gebonden morfemen (affixen) worden voor, achter, in, of aan weerszijden van een (vrij) morfeem gehecht. Hieronder geven we een overzicht van de soorten affigering:

AFFIGERING	gebonden morfeem	(Vrij) morfeem	voorbeeld
prefix	on-, be-	redelijk, loop	<i>onredelijk, beloop</i>
suffix	-ig, -de	lichtgroen, wandel	<i>lichtgroenig, wandelde</i>
infix	-wa- meervoud (in het Gunzib)	ok'o 'roepen'	<i>owak'o</i> 'roepen' (met meervoudig onderwerp)
circumfix	ge- + -te me- -e leidt rangtelwoorden af (in het Georgisch)	berg sam- 'drie'	<i>gebergte</i> <i>mesame</i> 'derde'

Een woord een woord?

In principe vertoont ieder morfeem een unieke vorm/betekenis-combinatie, maar het komt voor dat het vormaspect van twee of meer morfemen samenvalt. Dan is er sprake van **homonymie**. Voorbeelden van Nederlandse homoniemen zijn: *pink*, *roos* en de uitgang *-er* (vergelijk *groen-er* en *bakk-er*).

Het komt veelvuldig voor dat twee betekenissen die bij één vorm horen, zo nauw verwant zijn dat het niet wenselijk is van twee verschillende morfemen te spreken. Er is dan sprake van **polysemie**. Er loopt een glijdende schaal van homonymie naar polysemie en sprekers van dezelfde taal zijn het lang niet altijd met elkaar eens of in bepaalde gevallen van één of van twee woorden of morfemen gesproken moet worden. Zijn er twee woorden *bord*, en wel *bord*¹ waarvan je eet, en *bord*² waarop je schrijft, of gaat het hier om één lexeme met een betekenis die nogal uiteenlopende referenten dekt? (In de grote Van Dale krijgt *bord* één lemma).

Synoniemen zijn verschillende morfemen of lexemen met gelijke betekenis. Lexemen zijn zelden echt synoniem: vaak is er tenminste een verschil van stijl of register, zoals bij de volgende paren: *paard* – *ros*, *vrouwenarts* – *gynaecoloog*, *been* – *poot*, *vaak* – *dikwijls*, en *omstreeks* – *circa*.

Paren zoals *dik* – *dun*, *onder* – *boven*, *man* – *vrouw*, maar ook *eerlijk* – *oneerlijk* en *man* – *jongen* illustreren **antonymie**: tegenovergestelde betekenissen.

Allomorfen

Veel morfemen van het Nederlands hebben – in termen van samenstellende fonemen – meerdere verschijningsvormen, vergelijk *-te* en *-de* in *drukke* en *voelde*, of *stad* en *sted-* in *de stad* en *de steden*. Zoals de verschillende realisaties van een en hetzelfde foneem allofonen heetten, zo noemen we de verschillende realisaties van een en hetzelfde morfeem **allomorfen**. Allomorfie kan vrij zijn, dat wil zeggen dat verschillende allomorfen vrij, door elkaar gebruikt worden, maar dit komt niet veel voor. Sommige Nederlanders gebruiken door elkaar /paprika/ en /paprka/ of /wesp/ en /weps/. Velen laten de /χ/ in de sequentie *schr* wel eens weg: zij hebben dan /srift/ en /sχrift/ als allomorfen voor *schrijft*.

Vaak is er sprake van **fonologisch bepaalde allomorfie**. De verleden tijdsuitgang heeft de vorm /tə/ na stemloze medeklinkers en /də/ na andere medeklinkers en klinkers (*drukte*, *voelde*): de uitgangen /tə/ en /də/ zijn allomorfen van de verleden tijdsuitgang.

Allomorfen hebben meestal flinke overeenkomsten in klankvorm: bij afwezigheid van zo'n overeenkomst spreekt men van **suppletie**. Het werkwoord *zijn* geeft daarvan een goed voorbeeld: *ben/was/war-en/zij-n/wees/is*. Andere voorbeelden zijn Engels *few – less, least*, Latijn *ferre – tulī – lātus*, Ned. *moeten – (niet) hoeven*.

Allomorfie kan ook veroorzaakt worden door het register waarin men verkiest te spreken, of door het spreektempo. Het komt in het Nederlands veelvuldig voor dat vrije morfemen gereduceerd worden tot **clitica**, 'leunwoordjes'. Clitica (clitics) zijn syntactisch onafhankelijk (vrije morfemen), maar vormen fonologisch een eenheid met een woord dat ernaast staat. In snelle spraak blijken veel woorden clitische varianten te hebben:

[ʔɑzwənəz]	gingen vissen?	'Als we eens gingen vissen?'
[ˈmuwəni]	weg?	'Moeten we niet weg?'
[ˈklɑzəmni]		'Ik lust hem niet.'
[ˈwegni]		'Weet ik niet.'
[ˈrip(t)iofrip(t)iˈni]?		'Riep hij, of riep hij niet?'

Hieronder laten we nog een aantal voorbeelden op woordniveau zien. Ze maken duidelijk waarom de taalkundige in eerste instantie uitgaat van een redelijk normaal spreektempo. Het is stevast gemakkelijker om de verschillen die er zijn tussen de vormen van morfemen en woorden bij verschillend spreektempo te verantwoorden vanuit een min of meer normaal spreektempo, dan vanuit een snel spreektempo. Zo zijn de allegro-allomorfen die hierna in de middelste kolom staan wel af te leiden uit de vormen in de linkerkolom, terwijl het omgekeerde niet mogelijk is.

gewoon tempo	allegrovormen	in spelling
/wɛrkələk/	/wɛk/	werkelijk
/tʏrlək/	/tʏlək/, /tʏk/	(na)tuurlijk
/ɛɪɣələk/	/ɛɪk/	eigenlijk
/mutəwə/	/muwə/	moeten we?
/moɣəwə/	/mowə/	mogen we?
/wɪləwə/	/wɪwə/	willen we?

I.6 Morfologische typologie

Agglutinatie en fusie

Turkse woorden kunnen grote aantallen affixen bevatten. Anders dan de meeste talen die affigering hebben, kent het Turks geen prefixen: het is een suffigerende taal. De samenstellende morfemen van een Turks woord zijn doorgaans goed scheidbaar; vergelijk:

gel-e-mi-yeceğ-im 'ik zal niet kunnen komen'
komen-Potentialis-Negatie-Futurum-1e/Subject
[1e: eerste persoon enkelvoud; 2m: tweede persoon meervoud, etc. Het teken *ğ* geeft hetzij lengte van de voorafgaande klinker aan; hetzij een vloeiende overgang tussen twee klinkers]

Het Turks kent vrijwel geen **portemanteau** morfemen, waarmee morfemen bedoeld worden die aan één vorm meer dan één grammaticale betekenis koppelen. Vergelijk Russisch *otc-ov* 'van de vaders', waarin de uitgang *-ov* Meervoud en Genitief combineert, met Turks:

baba-lar-in 'van de vaders'
vader-Meervoud-Genitief

Omdat de morfemen binnen Turkse gelede woorden goed herkenbaar blijven, wordt het Turks wel een **agglutinerende** taal genoemd. Daartegenover staan **fuserende** talen, die vaak een complexe morfofonologie hebben; hierin zijn de morfemen dikwijls alleen met kunst- en vliegwerk van elkaar te onderscheiden. Vergelijk Tsjerkessisch:

qararyəxətəx 'hij bracht hen¹ ertoe het hen² te geven'
[hen¹, hen²: er is geen sprake van coreferentie, d.w.z. hen¹ en hen² verwijzen niet naar dezelfde portie realiteit]

Het is mogelijk als basis- of uitgangsvormen van de morfemen van dit woord aan te wijzen: *Ø*- 'het', *qe*- 'deze kant uit', *ye-a*- 'aan hen²' (*a*- pluraliseert), *ye-a*- 'aan hen¹' *yə*- 'hij', *xə*- Causatief, *tə* 'geven', *-xə* Verleden tijd, wat de volgende basis-vorm voor het hele woord oplevert:

Ø-qe-ye-a-ye-a-yə-xə-tə-xə
[het symbool *Ø* geeft een "nulmorfeem" aan, een morfeem zonder uitgesproken vorm]

Een ingewikkeld spel van regels leidt dan vervolgens tot de volgende oppervlaktevorm (met streepjes tussen de samenstellende morfemen):

Ø-q-Ø-a-r-a-ryə-xə-tə-x

We kunnen talen een plaats geven op een fusie-as: het Turks bevindt zich op zo'n as vrij dicht bij het agglutinatieve uiteinde, terwijl talen als het Russisch en het Latijn, met hun complexe flexie-uitgangen, waarin het vaak moeilijk afzonderlijke morfemen herkennen is, zich eerder bij het fuserende uiteinde ophouden.

Isolatie en polysynthese

Isolerende talen zijn talen waarbinnen woord en morfeem als regel samenvallen, talen met weinig of geen morfologie. Het Chinees is daar een voorbeeld van. **Polysynthetische** talen zijn talen die juist veel ingewikkelde woordvormen laten zien waarin uitgebreid grammaticale en lexicale elementen combineren. Wanneer meerdere lexicale elementen in een woord kunnen worden opgenomen wordt ook de term **incorporerende** taal gebruikt. Het Tsjerkessisch en het Turks zijn sterk polysynthetische talen.

Dat het Nederlands minder synthetisch is, isolerder dus dan het Tsjerkessisch, laten de volgende voorbeelden zien:

<i>sə-k^we-št</i>	'ik zal gaan' (ik-gaan-zal)
<i>wə-k^we-št</i>	'jij zal gaan'
<i>sə-k^we-št-ep</i>	'ik zal niet gaan'
<i>sə-k^we-s^oə-št-ep</i>	'ik zal niet kunnen gaan'
<i>sə-k^we-žə-s^oə-št-ep</i>	'ik zal niet terug kunnen gaan'
<i>wə-z-ɣe-k^we-št</i>	'ik zal je laten gaan' (jou-ik-Causatief-gaan-zal)

Bij deze woorden zien we dat zaken die het Tsjerkessisch morfologisch oplost, door het Nederlands **perifrastisch**, wat zeggen wil, door middel van een omschrijving, aangegeven worden. Je kunt ook zeggen dat binnen de morfo-syntaxis van het Nederlands de morfologie een minder grote, maar de syntaxis een grotere rol speelt dan in het Tsjerkessisch. Talen als het Nederlands, Engels en Duits zijn al eeuwenlang bezig met een ontwikkeling van minder naar meer isolerend.

Suffixen van naamwoordsgroepen in het Turks

Binnen de naamwoordsgroep gaan bijvoeglijke naamwoorden vooraf aan zelfstandige naamwoorden, waaraan weer, onder andere, telwoorden en voornaamwoorden kunnen voorafgaan:

<i>ev</i>	'huis'
<i>ev-ler</i>	'huizen'
<i>güzel ev</i>	'mooi huis'
<i>bu iki ev</i>	'deze twee huizen'
<i>bu iki güzel ev</i>	'deze twee mooie huizen'
<i>bu güzel ev-ler</i>	'deze mooie huizen'

Het hoofd van een naamwoordsgroep bevindt zich in laatste positie en aan dat hoofd worden grammaticale categorieën aangegeven die voor de hele groep gelden, zoals getal, bezit en naamval. De volgorde waarin die categorieën worden aangegeven, ligt strikt vast: Getal-Bezit-Naamval.

Wat betreft getal bestaat er een oppositie enkelvoud/meervoud. Bezit kan voor zes verschillende personen worden aangegeven. Er zijn eveneens zes verschillende naamvalsvormen:

<i>ev-im</i>	'mijn huis'	<i>ev-Ø</i>	'huis, Nominatief' (nul-uitgang)
<i>ev-in</i>	'je huis'	<i>ev-in</i>	'huis, Genitief' ("van")
<i>ev-i</i>	'haar/zijn huis'	<i>ev-e</i>	'huis, Datief' ("aan, naar")
<i>ev-imiz</i>	'ons huis'	<i>ev-i</i>	'het huis, Accusatief'
<i>ev-iniz</i>	'jullie huis'	<i>ev-de</i>	'huis, Locatief' ("in")
<i>ev-ler-i</i>	'hun huis'	<i>ev-den</i>	'huis, Ablatief' ("vanaf")

Vergelijk ook:

<i>ev-in-de</i>	'in je huis'
<i>ev-in-in</i>	'van je huis'
<i>ev-ler-de</i>	'in (de) huizen'
<i>ev-ler-in</i>	'van de huizen'
<i>ev-ler-im-de</i>	'in mijn huizen'
<i>ev-ler-in-in</i>	'van je huizen'

Nulmorphemen

Als uitgang voor de Nominatief werd hierboven een nul-morfeem vermeld. Nulmorphemen worden wel gedefinieerd als morfemen met betekenis, maar zonder klankvorm. Eén van de allomorfen van het Verleden-tijds morfeem is *-di*; dat morfeem komt na de stam en wordt zelf weer gevolgd door een morfeem uit het paradigma van de persoonsuitgangen. Bekijk:

<i>gel-di-m</i>	'ik ben gekomen'
<i>gel-di-n</i>	'je bent gekomen'
<i>gel-di-Ø</i>	'X is gekomen'
<i>gel-di-k</i>	'wij zijn gekomen'
<i>gel-di-niz</i>	'jullie zijn gekomen'
<i>gel-di-ler</i>	'zij zijn gekomen'

[X staat voor *hij/zij/het*. Het Turks onderscheidt in zijn morfologie nergens het natuurlijke geslacht van de referent.]

Na Tijd wordt Persoon aangegeven en na *-di* verwacht je dus een persoonsuitgang. In de derde-persoon enkelvoudsvormen volgt er geen hoorbaar element meer, wat de betekenis Derde Persoon met zich meebrengt. Ook de Turkse naamval met de meest frequente toepassing, de Nominatief, heeft geen hoorbare uitgang.

Een Nederlandse vorm met een nulmorfeem is de eerste persoon van de meeste werkwoorden, die overeenkomt met het stammorfeem:

<i>ik spreek-Ø</i>
<i>jij spreek-t</i>
<i>wij sprek-en</i>

I.7 Syntaxis

Syntaxis is de leer van de zinsbouw. De volgorde van de constituenten van een uiting bepaalt de betekenis van de uiting. De betekenis wordt bepaald door logica (woorden die bij elkaar horen staan meestal in elkaars buurt) en door conventie (gewoonte). De vrijheid om de

verschillende onderdelen in een verschillende volgorde te plaatsen is groter naarmate een taal minder vrije morfemen bezit en meer inflectie. Met andere woorden, hoe meer informatie per woord gegeven wordt, hoe vrijer de woordvolgorde meestal is (maar ook: hoe minder woorden er gemiddeld per zin gebruikt worden).

In deze korte inleiding gaan we slechts in op een aspect van de syntaxis: de codering van actanten.

Transitieve en intransitieve werkwoorden

Bij **transitieve** werkwoorden horen typisch twee actanten, of argumenten: een Agens (A) en een Patiens (P). De A heeft meer, de P minder controle over de situatie of handeling waarnaar verwezen wordt. Turks *etmek* en *görmek* en hun Nederlandse vertalingen *doen* en *zien* zijn typisch transitieve werkwoorden. In;

Hij ziet mij.
De bakker verscheurt de krant.
Dat kleine ventje aait onze poes.

zijn Hij, De bakker en *Dat kleine ventje* A-groepen en *mij, de krant* en *onze poes* P-groepen.

Gebiedende-wijsvormen van transitieve werkwoorden zijn tot de A gericht. Van werkwoorden met een A die een inherent lage graad van controle heeft, worden doorgaans minder gemakkelijk gebiedende-wijsvormen gemaakt. Vergelijk de volgende zinnen (waarbij één vraagteken voor de zin betekent: twijfelachtig, en twee: ernstig twijfelachtig):

Gebiedende wijs	Ontkennende gebiedende wijs
Kijk daar naar!	Kijk daar niet naar!
?Zie dat!	??Zie dat niet!
Luister daar naar!	Luister daar niet naar!
?Hoor dat!	??Hoor dat niet!
Zoek daar naar!	Zoek daar niet naar!
?Vindt dat!	??Vind dat niet!

Bij **intransitieve werkwoorden** hoort typisch tenminste één actant, waarnaar korthedshalve met het symbool S (Subject) verwezen wordt. Turks *yürümek* en *ölmek* en hun Nederlandse equivalenten ‘lopen’ en ‘sterven’ zijn voorbeelden van intransitieve werkwoorden.

In het Nederlandse werkwoord verschaft de werkwoordsuitgang (flexie) informatie over niet meer dan één van de actanten die bij het werkwoord horen. Ook in het Turks is dat het geval. Bij transitieve werkwoorden wordt de A, de meer controlerende actant, gecodeerd; bij intransitieve werkwoorden is dat de S. In de zinnen:

Hij loopt.
Hij ziet mij.

wordt in *loop-t* door middel van de uitgang *-t* informatie verschaft over de S; in *zie-t* verschaft diezelfde uitgang informatie over de A. Vergelijk ook Turks:

gel-di-m ‘ik ben gekomen’
ye-di-m ‘ik heb het gegeten’

gel-di-n	‘jij bent gekomen’
ye-di-n	‘jij hebt het gegeten’

en constateer dat ook in het Turks in de transitieve vorm informatie wordt verstrekt omtrent de A, en niet over de P, en constateer verder dat de A en de S vormelijk op dezelfde wijze gemarkeerd worden. Het Turks kent net als het Nederlands de mogelijkheid om lijdende vormen van bedrijvende vormen af te leiden. In de discussie hier blijft actantencodering bij lijdende vormen buiten beschouwing.

Naamvallen

Turkse A- en S-groepen staan in de Nominatief, terwijl P-groepen in de Accusatief staan. Bekijk de volgende zinnen, waarbij de glossen van nul-morfemen onderstreept zijn:

Baba-m ben-i gör-dü	‘Mijn vader (A) heeft mij (P) gezien.’
(vader-mijn- <u>Nominatief</u>) (ik-Accusatief) (zien-Verleden tijd-3 ^e)	

Ben baba-m-I gör-dü-m	‘Ik (A) heb mijn vader (P) gezien.’
(ik- <u>Nominatief</u>) (vader-mijn-Accusatief) (zien-Verleden tijd-1 ^e)	

Baba-m gel-me-di	‘Mijn vader (S) is niet gekomen.’
(vader-mijn- <u>Nominatief</u>) (komen-Negatief-Verleden Tijd-3 ^e)	

Ben de gel-e-me-di-m	‘Ook ik (S) kon niet komen.’
(ik- <u>Nominatief</u>) (ook) (komen-Potentialis-Negatie-Verleden Tijd-1 ^e)	

Ook in het Nederlands worden A- en S-groepen op gelijke wijze behandeld, terwijl de P-groep op een geheel eigen wijze vormelijk behandeld wordt. In de Nederlandse vertalingen van de Turkse zinnen zagen we, bijvoorbeeld, dat de A- en S-groepen voorafgaan aan de persoonsvorm, terwijl de P-groep daarop volgt. Verder levert *ik* tegenover *mij* een voorbeeld van de wijze waarop S/A-vormen van persoonlijke voornaamwoorden (*ik, hij, zij, wij, etc.*) verschillen van corresponderende P-vormen (*mij, hem, haar, ons, etc.*).

In de meeste talen worden van de drie kernrollen A, P en S, er twee formeel op dezelfde wijze behandeld. Zijn dat, zoals in het Nederlands en het Turks, de A en de S, dan wordt gesproken van **accusatieve** constructies. Want is er daarbij sprake van een aparte naamval voor de P, dan heet die al gauw Accusatief. Worden de P en de S samengenomen, terwijl er voor de A aparte formele middelen bestaan, dan wordt gesproken van **ergatieve** constructies. Is er daarbij een aparte naamval voor de A-groepen, dan heet die vaak ergatief. Ergatieve talen zijn over de hele wereld verspreid en heel normaal, hoewel ze in Europa weinig voorkomen. Het dichtst bij Nederland vinden we als ergatieve talen het Baskisch, en het Georgisch en andere Kaukasische talen.

Ergatief in het Avaars

Een van die Kaukasische talen is het Avaars. In het Avaars wordt de naamval Ergatief geselecteerd door de Agens van transitieve werkwoordsvormen. In het werkwoord wordt nooit naar de Agens verwezen. Een andere syntactische naamval is de **absolutief** (ABS), ook wel eens **nominatief** genoemd – maar dat is vooral een terminologische kwestie. In de Absolutief staan zowel naamwoordgroepen die de P van een transitieve werkwoordsvorm, als zulke die de S van een intransitieve werkwoordsvorm specificeren.

Het Avaars heeft dus een aparte naamval voor de A, terwijl er voor de S en P een gezamenlijke naamval gebruikt wordt. Het een en ander wordt geïllustreerd in de zinnetjes hieronder¹:

was (jongen- <u>ABS</u>)	w-ek'er-ula (mannelijk-rennen-Presens)		'De jongen rent.'
šiša (fles- <u>ABS</u>)	b-ek-ana (onzijdig-breken-Verleden tijd)		'De fles brak.'
was-as (jongen-ERG)	šiša (fles- <u>ABS</u>)	b-ek-ana (onz.-breken-Verleden tijd)	'De jongen brak de fles.'
hobol (gast- <u>ABS</u>)	w-ač'-ana (mann.-komen-Verleden tijd)		'Er is een gast (m.) gekomen.'
ins:u-c:a (vader-ERG)	hobol (gast- <u>ABS</u>)	w-ač'-ana (mann.-komen-Verleden tijd)	'Vader bracht een gast (m.)'

Sommige Avaarse werkwoorden worden alleen intransitief gebruikt, andere kunnen transitief en intransitief gebruikt worden. Dit wil onder meer zeggen dat zij met en zonder een begeleidende naamwoordgroep in de Ergatief kunnen voorkomen. Hierboven zagen we dat van de wortel *-ek* 'breken' net als in het Nederlands transitieve en intransitieve vormen kunnen worden afgeleid. Voor het transitieve en intransitieve gebruik van de wortel *-ač'* heeft het Nederlands geen parallel.

Subject in het Avaars

In het Nederlands, en in het Russisch en Turks, noemen we Subject die grammaticale functie waarover in de persoonsvorm informatie wordt gegeven en die van de drie hoofdrollen van transitieve en intransitieve werkwoorden er twee, en wel A en S verenigt.

Het Subject is de preferente grammaticale functie: in de drie genoemde talen staat de Subject-groep gewoonlijk voorop in de zin en vindt het Subject, en alleen het Subject, codering in de persoonsvormen. In het Russisch en Turks, en in beperkte mate ook in het Nederlands (denk aan *hij* versus *hem*), is het Subject geliëerd aan een eigen naamval, de Nominatief. Vrijwel ieder werkwoord heeft een Subject.

In het Avaarse werkwoord worden de rollen P en S gelijk behandeld; zij vereisen dezelfde naamval bij specifieke nominaalgroepen, en wel de Absolutief. De A wordt in het werkwoord niet aangegeven en heeft, voor naamwoordgroepen die hem specificeren, een aparte naamval, en wel de Ergatief.

Trachten we nu een grammaticale functie Subject te vinden in het Avaars, dan komen we al snel uit bij de functie waarover (1) in het werkwoord informatie wordt gegeven, die (2) twee semantische functies verenigt, en die (3) voor specificerende naamwoordgroepen één naamval, en wel de Absolutief, conditioneert. Dit Avaarse Subject is, net als bijvoorbeeld het Subject van het Turks, een preferente categorie. Echter, we dienen wel te beseffen dat het Subject van het ergatieve Avaars P en S verenigt, terwijl in een accusatieve taal als het Nederlands het subject A en S verenigt.

¹ In de zinnen komen enkele specifieke Avaarse klanken voor. De *k'* en de *č'* zijn ejectiveven (d.w.z. de uitspraak van de medeklinker gaat vergezeld van een glottisslag), de *s*: en de *c*: zijn lange medeklinkers.

II TAALRECONSTRUCTIE

II.1 Wat is historische taalkunde?

Zoals iedereen weet, verandert taal. Woorden raken uit de mode (*meijuffrouw*, *boezeroen*, *schroomvallig*) en kunnen worden vervangen door andere woorden (*gij* door *u*). De vorm van woorden verandert, zoals we zien aan oudere spellingen zoals *wasschen* voor *wassen* (in de zin van ‘schoonmaken’), waar de *ch* ooit werd uitgesproken. Morfologie en syntaxis veranderen ook: terwijl het Middelnederlands bij zelfstandige naamwoorden nog vier naamvallen had, heeft het moderne Nederlands er geen (uitzonderingen als *'s lands wijs*, *'s lands eer* daargelaten). Ieder die taalverandering bestudeert, houdt zich bezig met *historische taalkunde*. Als we de geschiedenis van het Nederlands bestuderen en verder in de tijd terug willen gaan, worden we gehinderd door de omstandigheid dat onze bronnen in de elfde eeuw ophouden. Dit is lastig maar niet onoverkomelijk. Het is namelijk mogelijk om de verdere geschiedenis van het Nederlands te schrijven door het Nederlands te vergelijken met andere talen die tot dezelfde taalfamilie behoren, zoals Duits en Engels.

Talen en taalverwantschap

Er worden momenteel op aarde zo'n 5000 talen gesproken. In de meeste gevallen valt het een oppervlakkige beschouwer van een willekeurige taal al gauw op dat die taal opmerkelijke overeenkomsten vertoont met talen in de buurt. Een Nederlander die Duits leert, heeft veel gemak van zulke overeenkomsten: veel woorden zijn (bijna) identiek, zoals *bal* – *Ball*, *klagen* – *klagen*, *water* – *Wasser*. Er zijn morfologische overeenkomsten, bijvoorbeeld in de flexie: de uitgang *-en* in de eerste en derde persoon meervoud van het werkwoord (*wij lopen* – *wir laufen*, *zij lopen* – *sie laufen*). De uitgang van de derde persoon enkelvoud van de tegenwoordige tijd eindigt in beide talen op *-t* (*hij loopt* – *er läuft*), behalve in een kleine groep werkwoorden die in beide talen nagenoeg identiek is en waar we een nulmorfeem als flexie-uitgang vinden: *hij zal-Ø* – *er soll-Ø*, *hij wil-Ø* – *er will-Ø*, enz. Ook in de syntaxis zijn er heel specifieke overeenkomsten. Denk bijvoorbeeld aan de positie van *om*, *um* in hoofd- en bijzinnen zoals *hij valt om* / *ik zie dat hij omvalt* – *er fällt um* / *ich sehe, dass er umfällt*. De overeenkomsten tussen Nederlands en Duits zijn zo talrijk en zo precies dat ze niet door toeval ontstaan kunnen zijn. Ze kunnen evenmin worden verklaard door aan te nemen dat het Nederlands elementen aan het Duits heeft ontleend of omgekeerd: de overeenkomsten zijn daarvoor te taltijk, en, wat belangrijker is, morfologie wordt in het algemeen niet makkelijk ontleend. Deze overeenkomsten kunnen alleen worden verklaard door de aanname dat beide talen aan elkaar verwant zijn, wat wil zeggen dat ze een **gemeenschappelijke voorouder** hebben. Die voorouder noemt men het Proto-Germaans. Deze taal werd omstreeks het begin van onze jaartelling gesproken, in Noord-Duitsland en Denemarken. Alle talen die van het Proto-Germaans afstammen heten Germaanse talen. Naast Nederlands en Duits zijn dat o.a. Fries, Engels, IJslands, Noors, Zweeds, Deens, en het reeds lang uitgestorven Gotisch.

Verreweg de meeste overeenkomsten tussen de Germaanse talen zijn te verklaren uit hun gemeenschappelijke oorsprong. Vergelijk het volgende schema, waarin het bovenste, Proto-Germaanse werkwoord de oorspronkelijke vorm is.

<i>Proto-Germaans</i>	<i>*hlaupanan</i> ‘lopen, springen’
Gotisch	hlaupan
Nederlands	lopen
Duits	laufen
Engels	leap
IJslands	hlaupa

Sommige overeenkomsten tussen Germaanse talen zijn door **ontlening** te verklaren, zoals die tussen Engels *brave* ‘dapper’ en Duits *brav*, Nederlands *braaf*: alle drie de talen hebben dit woord uit Frans *brave* ‘dapper’ ontleend. Hierbij is de betekenis in het Engels niet veranderd, maar in het Duits en Nederlands wel: om ‘braaf, rustig, eerlijk’ uit te drukken heeft men de overdrijving ‘dapper’ gebruikt, waardoor het woord *braaf* uiteindelijk zijn strijdlustige connotatie heeft verloren.

Alle verschillen tussen Germaanse talen onderling zijn ontstaan nadat de sprekers van het Proto-Germaans zich over een groot gebied begonnen te verspreiden en zij niet meer in voortdurend taalcontact met elkaar stonden. Ze ontstonden dialecten, die zich uiteindelijk tot de Germaanse talen ontwikkelden.

Op vergelijkbare wijze kun je zeer opvallende overeenkomsten vinden tussen Frans, Occitaans (in Zuid-Frankrijk), Catalaans, Spaans, Portugees, Italiaans, Sardisch (de taal van Sardinië), Rhetoromaans (in Zuidoost-Zwitserland en Noordoost-Italië) en Roemeens: dit zijn Romaanse talen, die afstammen van één gemeenschappelijke voorouder, het Latijn. Een voorbeeld:

Latijn	<i>filum</i> ‘draad’
Frans	<i>fil</i>
Occitaans	<i>fil</i>
Spaans	<i>hilo</i>
Portugees	<i>fio</i>
Italiaans	<i>filo</i>
Rhetoromaans	<i>fil</i>
Roemeens	<i>fir</i>

In het geval van de Romaanse talen kennen we de gemeenschappelijke voorouder direct: het Latijn is ons bekend uit geschreven bronnen vanaf de vijfde eeuw voor Christus. De gemeenschappelijke voorouder van de Germaanse talen kennen we echter niet uit geschreven bronnen, want die bestaan er niet van het Proto-Germaans. Toch weten we zeker dat het Proto-Germaans bestaan heeft, dat de Germaanse talen er vanaf stammen, en hoe dat Proto-Germaans eruit zag.

Proto-taal en taalfamilie

Alle talen die teruggaan op één gemeenschappelijke voorouder vormen een *taalfamilie*. De taal waarvan die taalfamilie afstamt noemen we een *proto-taal*. Meestal is zo’n proto-taal niet in gesproken of geschreven vorm bewaard gebleven: in dat geval is de proto-taal een gereconstrueerde taal, die we uitsluitend kennen door de vergelijking en bestudering van zijn afstammelingen. Dit maakt het bestaan van zo’n taal niet minder reëel, alleen is het mogelijk dat ons beeld van de taal verandert naarmate we hem intensiever gaan bestuderen. Derhalve is het goed gebruik om alle vormen (woorden, morfemen, fonemen) van een gereconstrueerde taal van een sterretje (*) te voorzien.

Zo stamt de Germaanse taalfamilie, waarvan het Nederlands lid is, dus af van het Proto-Germaans. Het Proto-Germaans is een gereconstrueerde voorouder, dus het Proto-Germaanse woord **hlaupanan* dat we boven reconstrueerden is van een sterretje voorzien. De Romaanse taalfamilie, waarvan het Frans een lid is, stamt af van het Latijn, dat we ook wel Proto-Romaans zouden kunnen noemen, alhoewel dat niet gebruikelijk is. Aangezien het Latijn een uit bestaande teksten bekende taal is, hoeft de voorouder van Frans *fil*, Spaans *hilo*, enz. namelijk Latijn *filum*, niet van een sterretje te worden voorzien. Een probleem waaraan we hier gemakshalve voorbijgaan is dat oude talen zoals het Latijn weliswaar schriftelijk zijn

overgeleverd maar dat schrift niet noodzakelijk de uitspraak op een ondubbelzinnige manier bewaart. Het Latijn is immers niet in IPA overgeleverd!

II.2 Klankwet

Het belangrijkste en meest exacte instrument dat de historisch taalkundige ter beschikking staat is de *klankwet*. De naam *wet* doet vermoeden dat we hier, net als in de natuurwetenschappen, met een regelmatige ontwikkeling te maken hebben die altijd en overal geldt. Dit is ten dele waar, en we zeggen dan ook wel dat klankwetten *geen uitzonderingen kennen*, of, met een Duitse term, dat ze **ausnahmslos** zijn (de **Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze**). Echter, de vergelijking met natuurwetten zoals de zwaartekracht gaat niet geheel op. Een klankwet is namelijk gebonden aan een *taal* (of dialect), aan een *tijd* (dat is de tijd waarin de klankwet werkzaam is/was), en aan een *fonetische omgeving* (dat zijn de omringende klanken in het woord of de zin). De Ausnahmslosigkeit geldt dus alleen binnen deze beperkende omstandigheden!

Fonetische omgeving

Klankveranderingen ontstaan op een voor de spreker onbewuste wijze, en ze zijn meestal het gevolg van de neiging van de spreker om met zo min mogelijk energie zijn boodschap duidelijk over te brengen. Op het woordniveau hebben we boven al voorbeelden van deze neiging gezien bij de Nederlandse allegrovormen van woorden als *tuurlijk* en *mogen we*. De gemakkelijkste manier om een foneem uit te spreken is wanneer de overgangen na de vorige en voor de volgende klank zo vloeiend mogelijk verlopen, met een zo klein mogelijke inspanningen van de spraakorganen. Als voorbeeld nemen we de klankwet die zegt dat een Latijnse *b* in het Frans een *v* is geworden:

Lat. *fāba* ‘boon’ > Fr. *fève*

Lat. *caballus* ‘paard’ > Fr. *cheval*

Lat. *debēre* ‘moeten’ > Fr. *devoir*

Lat. *habēre* ‘hebben’ > Fr. *avoir*

In fonetische termen kunnen we de overgang van *b* naar *v* beschrijven als de verandering van een stop in een fricatief, want voor het overige worden *b* en *v* op dezelfde wijze geproduceerd: het zijn beide stemhebbende, labiale obstruenten. Terwijl de mond bij vocalen geheel geopend is, moet hij zich voor een *b* geheel sluiten; bij de fricatief *v* staan de boventanden weliswaar op de onderlip en is de luchtstroom flink gehinderd, maar er is geen volledige afsluiting. Dit sluit beter aan bij de situatie die heerst bij de productie van een vocaal, en dus verloopt de overgang vocaal-*v*-vocaal vloeiender en kost minder energie dan de overgang vocaal-*b*-vocaal.

Door bovenstaande Latijnse en Franse vormen zou je op het idee kunnen komen dat Latijnse *b* altijd met een *v* in het Frans correspondeert. Maar dat is niet zo; bekijk de volgende voorbeelden:

Lat. *bonus* ‘goed’ > Fr. *bon*

Lat. *barba* ‘baard’ > Fr. *barbe*

Lat. *branca* ‘tak’ > Fr. *branche*

Lat. *bovem* ‘rund’ > Fr. *bœuf*

In deze gevallen is de Latijnse *b* in het Frans een *b* gebleven. De reden hiervoor is een structureel verschil dat er tussen de twee reeksen bestaat: in de eerste reeks staat Latijn *b* altijd in het midden van het woord en tussen twee klinkers, maar in de tweede reeks staat *b* steeds aan

het begin van het woord. Blijkbaar doet de positie in het woord er dus toe; we kunnen de klankwet die de verandering in de eerste reeks beschrijft nu als volgt opschrijven:

Latijn *b* wordt Frans *v* tussen twee klinkers, ofwel:

Lat. *b* > Fr. *v* / V_V.

Hierbij staat de hoofdletter V voor elke willekeurig vocaal.

Let op: dit werkt alleen als *b* echt in zijn eentje tussen vocalen staat. Als er een andere medeklinker vóór staat, blijft de *b*: Lat. *tumba* ‘graf’ > Fr. *tombe*, Lat. *carbone* ‘kool’ > Fr. *charbon*.

Ook voor de andere positie kunnen we een klankwet formuleren:

b blijft *b* aan het begin van het woord, ofwel:

***b* > *b* / #_** (# is het symbool voor woordbegin of -einde)

Tijd

Een tweede kenmerk van klankwetten is hun beperking in tijd. Franse woorden als *globe* ‘wereldbol’, *robuste* ‘robuust’ en *débile* ‘zwak’ hebben wél een *b* tussen vocalen, hetgeen moet betekenen dat ze de klankwet **b > v* niet hebben meegemaakt. De reden hiervoor is dat deze woorden in de Renaissance uit het Latijn zijn ontleend (zogenaamde Neolatinismen, die ook het Nederlands heeft). Blijkbaar was in deze periode de klankwet **b > v* niet meer werkzaam.

Ook woorden die het Frans op een ander moment ná de werkzaamheid van de klankwet **b > v* heeft ontleend tonen een intervocalische *b*. Moderne woorden zoals *tabac* ‘tabak’ (uit het Spaans) en *label* ‘etiket’ (uit het Engels), maar ook woorden die in de latere Middeleeuwen uit het Provençaals zijn ontleend, zoals *abeille* ‘bij’ (Provençaals *abelha*) en *cabane* ‘hut’ (*cabana*).

Een ander voorbeeld halen we uit het Nederlands. De Germaanse talen hadden allemaal woorden die met een **f*- konden beginnen: Gotisch *fadar*, Engels *father*, OIJs. *faðir* ‘vader’; Gotisch *fimf*, Engels *five*, OIJs. *fimm* ‘vijf’; etc. Nu is deze **f* in het Nederlands steeds een *v*- geworden: we zagen al *vader* en *vijf*, en er zijn er nog veel meer: *vis* (Eng. *fish*), *vuur* (Eng. *fire*), *vliegen* (Eng. *fly*), enz. Er was dus een klankwet **f > v*- die voor het Nederlands gegolden heeft.

Maar er zijn natuurlijk heel wat Nederlandse woorden die wel degelijk een *f*- aan het begin hebben: *fatsoen*, *fout*, *framboos*; *folteren*, *forel*, *fris*; en nog veel meer. De reden is dat deze woorden aan het Frans (*façon*, *faute*, *framboise*) en het Duits (*foltern*, *Forelle*, *frisch*) zijn ontleend, op een tijdstip dat de Nederlandse klankwet **f > v*- al niet meer werkzaam was in de taal. De Franse woorden zijn in de Middelnederlandse periode ontleend (grotendeels tussen 1100 en 1400), de Duitse woorden later.

Merk hierbij ook op dat de uitspraak van de Franse woorden is veranderd sinds de periode van de ontlening: de Nederlandse vormen veronderstellen nog dat *ç* in *façon* als [ts] werd uitgesproken, en de *oi* van *framboise* als [o:]. Later in het Frans is dit veranderd in [s] voor *ç* en [wa] voor *oi*. We kunnen dus de ontleende woorden op hun beurt weer gebruiken om de oudere uitspraak in de ontleende taal (het Frans) te reconstrueren.

Taal

De beperking per taal is meteen duidelijk als we de boven gegeven Franse woorden vergelijken met bijvoorbeeld het Spaans, een andere taal die uit het Latijn is voortgekomen:

Lat. *faba* ‘boon’ > Sp. *haba*
Lat. *caballus* ‘paard’ > Sp. *caballo*
Lat. *debēre* ‘moeten’ > Sp. *deber*
Lat. *habēre* ‘hebben’ > Sp. *haber*

Hier heeft de klankwet **b* > *v* / *V*_ *V* dus niet gewerkt.

Wél kan dezelfde klankwet optreden in verschillende talen, onafhankelijk van elkaar. Dat is zelfs een heel normale situatie, omdat een klankwet meestal het gevolg is van de neiging van sprekers om een ‘gemakkelijker’ uitspraak van hun taal te realiseren; en deze neiging is eigen aan alle sprekers overal ter wereld. Zo vinden we de klankwet **b* > *v* / *V*_ *V* in een enorm aantal andere talen en dialecten. Een ander voorbeeld is Oudgrieks *b* > Nieuwgrieks *v*:

OGr. *διάβασις* /*diábasis*/ ‘passage’ > NGr. *διάβαση* /*diávasi*/

OGr. *κατέλαβον* /*katélabon*/ ‘ik greep’ > NGr. *κατάλαβα* /*katálava*/ ‘ik heb begrepen’

II.3 Analogie

Naast de klankwet is *analogie* de tweede drijvende kracht achter taalverandering. Onder analogie verstaan we vormverandering (op elk niveau: fonemen, morfemen, woorden, woordvolgorde) die een bestaand voorbeeld van andere vormen in de taal volgt. In tegenstelling tot klankwetten, die onbewust plaatsvinden, is analogie dus altijd een *bewuste* verandering die de sprekers toepassen. Waar klankwetten puur in fonetische termen gevat kunnen worden, is analogie altijd een samenspel van vorm én *betekenis*, want sprekers kunnen alleen bewust in hun taal ingrijpen als ze een bepaalde betekenis in gedachten hebben.

Een eenvoudig voorbeeld van analogie is het vervangen van de verleden tijd *woei* bij *waaien* door de vorm *waaide*. De reden hiervoor is dat het vocaalpatroon van *waaien* : *woei* niet door andere werkwoorden wordt gedeeld (wel *varen* : *voer* etc., maar dat heeft geen *-aai-*), terwijl andere werkwoorden met *-aai-*, zoals *zaaien*, *maaien*, *paaien*, *kraaien* steeds een verleden tijd met *-de* hebben: *zaaide* etc. Het werkwoord *waaien* heeft zich met zijn ‘nieuwe’ verleden tijd *waaide* dus aangesloten bij de groep met de meeste leden.

Een ander voorbeeld: het Middelnederlands kende een klankwet waarbij Germaans **ft* in het Nederlands *cht* werd: tegenover Duits *Kraft*, *Luft*, *stiften* staan Nederlands *kracht*, *lucht*, *stichten*. Maar in sommige woorden staat wel degelijk Nl. *ft*: *helft*, *vijftig*, *schrift*. De reden hiervoor is dat de *-ch-*, die hier wel degelijk ooit als resultaat van de klankwet gestaan heeft (we vinden namelijk nog in het Middelnederlands *helcht*, *vichtig*, *scricht*), vervangen is door *-f-* omdat de betekenis van *helft*, *vijftig* en *schrift* door de sprekers in verband kon worden gebracht met woorden die wel de *f* maar niet een volgende *t* hebben:

<i>helft</i>	<i>half</i>
<i>vijftig</i>	<i>vijf</i>
<i>schrift</i>	<i>schrijf, schrijven</i>

Analogie kan op alle niveaus van de taal plaatsvinden. We noemen hier nog één voorbeeld, op het gebied van de woordformatie. In het Middelnederlands kon van een werkwoord een *nomen agentis*, een handelende persoon, worden afgeleid door middel van het suffix *-e*: *scutte* (vgl. Duits *Schütze*) ‘schutter’, *schenke* ‘schenker’, *kempe* ‘kampvechter’. In het modern Nederlands is het suffix *-e* verdwenen; het is analogisch vervangen door *-er*, een suffix dat ook in het Middelnederlands al vrij frequent is: MoNl. *schutter*, *schenker*. Het suffix *-er* is een leensuffix, dat teruggaat op het Latijnse *-ārius*: Lat. *molinārius* > Ned. *molenaar*, *meulenaar*, *mulder*, Lat. *monetārius* > Ned. *munter*, etc.

III. OEFENINGEN

Bij Fonologie en Morfologie:

1. Welke van de volgende Nederlandse woorden bevatten een voorklinker en welke een geronde klinker?

bier, kaas, kop, heet, guur, zoet, dubbel, de bul

2. Allofonen zijn uitspraakvarianten van eenzelfde foneem: Nederlandse klinkers hebben vóór het foneem /r/ systematisch terugkerende varianten. Vergelijk de onderstaande woordparen en noem een opvallend kenmerk van de klinkerallofonen voor /r/ in deze woorden: *kies/kier* ; *doos/door* ; *hees/heer* ; *raas/raar*

3. Spreek uit en bestudeer *paard/paarden*
web/webben
en ook *kuif/kuiven*
huis/huizen

en geef aan welke inconsistentie de Nederlandse spelling hier vertoont.

4. Waarom is verandering van spellingsconventies iets anders dan taalverandering?

5. Bekijk het Bulgaarse materiaal hieronder en stel vast hoe in die taal bepaaldheid wordt aangegeven: bepaal de allomorfen en hun distributie.

<i>staja</i>	‘kamer’
<i>staja-ta</i>	‘de kamer’
<i>(edna) goljama staja</i>	‘(n) grote kamer’
<i>goljama-ta staja</i>	‘de grote kamer’
<i>momče</i>	‘jongen’
<i>momče-to</i>	‘de jongen’
<i>goljamo-to momče</i>	‘de grote jongen’
<i>staj-i</i>	‘kamers’
<i>staj-i-te</i>	‘de kamers’
<i>golem-i-te staj-i</i>	‘de grote kamers’

6. Ontleed de volgende woorden door er morfeemstrepen in te plaatsen.

dagloner, eendagsvlieg, tweedaagse, dag, dagen, (een) dagje, (twee) daagjes

Kun je iets zeggen over de distributie van de twee allomorfen van Nederlands *dag*?

7. Ontleed de volgende woorden in morfemen, en geef aan wat affixen zijn en wat niet:

<i>boordwerktuigkundige</i>	<i>ontiegelijk</i>	<i>verzekeringpolis</i>
<i>onheus</i>	<i>ontginnen</i>	<i>verlinken</i>
<i>dreumes</i>	<i>leraressen</i>	<i>afgesproken</i>

8. Onderzoek de realisatie (uitspraak) door verschillende sprekers in je directe omgeving van de eerste lettergreep in: *wanneer, kabaal, kaneel, lawaai*.

9. Geef in de volgende Tsjechische zinnen de woordgrenzen aan. De Tsjechische spelling wordt gebruikt. De <u> staat voor /û:/.

1. *chcijítdomů* Ik wil naar huis gaan.
2. *chcijítdivadla* Ik wil naar het theater gaan.

3. chčešjítđomů?	Wil jij naar huis gaan?
4. chčešjítzdivadla?	Wil jij het theater uit gaan?
5. chcijístđoma	Ik wil thuis eten.
6. přjđuzđomova	Ik kom van thuis.
7. přjđešzđomova?	Kom jij van thuis?
8. jđudomů	Ik ga naar huis.
9. jíšđoma?	Eet jij thuis?
10. jđešđomů?	Ga jij naar huis?
11. musimpřjítđomů	Ik moet naar huis komen.
12. musíšpřjítđomů?	Moet jij naar huis komen?
13. musimjítđomů	Ik moet naar huis gaan.
14. musimpřjítzđomova	Ik moet van thuis komen.
15. musíšpřjítzđomova?	Moet jij van thuis komen?
16. musíšpřjítzdivadla?	Moet jij uit het theater komen?
17. přjđuzdivadla	Ik kom uit het theater.
18. přjđu	Ik kom.
19. musimjítđodivadla	Ik moet het theater in gaan.
20. jđu	Ik ga.

10. Bestudeer de onderstaande paren van Nederlandse werkwoorden; geef aan welk suffix/welke suffixen erin voorkomen (vorm plus distributie en betekenis); geef aan in welk opzicht *hakken/hakkelen* uitzonderlijk is.

a.	<i>knippen/knipperen</i>	b.	<i>krabben/krabbelen</i>
	<i>knappen/knapperen</i>		<i>druppen/druppelen</i>
	<i>klappen/klapperen</i>		<i>prikken/prikkelen</i>
	<i>toeten/toeteren</i>		

11. Beschrijf de vorming van de volgende verbaalnomina in het Maltees:

	finiet ww.	concreet, eenmalig:	abstract, algemeen:
a.	daħak ‘hij lacht’	daħka	daħk
b.	marad ‘hij is ziek’	marda	mard
c.	ħolom ‘hij droomt’	ħolma	ħolm
d.	raqad ‘hij slaapt’	raqda	rqad
e.	daħal ‘hij treedt binnen’	daħla	dħul
f.	ħaredž ‘hij gaat naar buiten’	ħardža	ħrudž
g.	ħadem ‘hij werkt’	ħidma	ħdim

12. Bestudeer de vormen van de volgende Maltese nomina:

	<i>enkelvoud</i>	<i>meervoud</i>				
a.	basla	basal	‘ui’	h. qalb	qlub	‘hart’
b.	baqra	baqar	‘koe’	i. šemš	šmuš	‘zon’
c.	tamla	tamal	‘dadel’	j. demya	dmuy	‘traan’
d.	qmis	qomos	‘hemd’	k. qošra	qšur	‘huls’
e.	triq	toroq	‘straat’	l. bint	bniet	‘dochter’
f.	toqba	toqob	‘gat’	m. denb	dnieb	‘staart’
g.	sodda	sodod	‘bed’	n. qoffa	qfief	‘mand’
				o. sinna	snien	‘tand’

a. Beschrijf zo compact mogelijk de manieren waarop het meervoud gevormd kan worden.

b. Als je alleen het meervoud van een Maltees woord zou kennen, zou je dan het enkelvoud kunnen herleiden?

13. Lees de volgende liedtekst van Ivo de Wijs uit 1981, en bespreek de morfologische dubbelzinnigheden waarvan de schrijver bewust gebruik maakt.

BET- OOG

Premier van Agt las uit de bijbel en zei: Vers
Ober
Ik verg dat van mijn Eutie ook thuis en ik verg
Eet de asperges in oktober

Ons toekomstplan is echt geen blauwdruk die ik verf
Rommel
Het westen slaapt, de Russen trekken op en Af
Rika ontwaakt uit diep gedommel

De wereld wil ons steeds misleiden en ons bed
Erven
Maar van premier tot mini
Ster zien wij de vrede
Staken

Maar ook de boer, de smid, de pekbroek en de pij
Plasser
De handen aan de ploeg! Zowel de rijke prof
Eet als de armste vierdeklasser

Wie zal ons in ons eigen land in onze kont
Reien
Ooit durven knechten of bedreigen? Ik wil best
Uren met God en de partijen

Het volk wil brood, ik geef het volk
Oren
Het volk wil zekerheid, ik geef het staat
Sloten
Het wil gerechtigheid, ik zeg u: Ik zal rechts
Preken

Ik vaar mijn eigen koers, ik moet geen zijk
Analen
En ook al struikel ik over mijn eigen dek
Reten
Ik hou van Recht-door-zee en nooit Van Agt
Eruit!

14. Waarom klinkt *Vergeet me!* minder normaal dan *Vergeet me niet!* ?

15. Bestudeer de volgende Baskische zinnen met hun Engelse vertaling:

<i>Katua hil da.</i>	‘The cat has died.’
<i>Katuak sagua hil du.</i>	‘The cat has killed the mouse.’
<i>Miren etorri da.</i>	‘Miren has come.’
<i>Mirenek egin du.</i>	‘Miren has done it.’
<i>Jon aulkitik altxatu da.</i>	‘Jon has got up from the chair.’
<i>Jonek aulkia altxatu du.</i>	‘Jon has lifted the chair up.’

- Wat is de functie van *-(a/e)k* in de 2^e, 4^e en 6^e zin?
- Wat betekenen *da* en *du*?
- Wanneer wordt *da* gebruikt, en wanneer *du*?

Bij Klankwet en Analogie:

1. Vergelijk: *samen* en *tezamen* of ook *verzamelen*, en daarnaast: *zestig* en *zes* (en *tachtig* en *acht*).

Waarom is de eerste consonant van *samen* en *zestig* stemloos?

2. Het Nederlandse woord *samen* of *tezamen* heeft een verouderd synoniem in de uitdrukking *(te)gader*, vergelijk Engels *together* ‘samen’.

a. In welke andere Nederlandse woorden vind je de vorm *gade(r)*?

b. Ten opzichte van het verwante Engelse *to gather*, dat vrij algemeen ‘verzamelen’ betekent, heeft Nederlands *vergaderen* een verandering in betekenis ondergaan. Beschrijf die betekenisontwikkeling.

c. In het Nederlands kan een *-d-* tussen twee klinkers wegvallen, zoals bijvoorbeeld in *moeder* tegenover *moer* (van een schroef) of in *Nederland* tegenover *neer*. Welke Nederlandse woorden ken je waarin **gader* ‘samen’ tot *gaar* geworden is?

d. Duits *Gatte* ‘echtgenoot’ en *Gattung* ‘soort’ zijn qua vorm verwant met *(te)gader* etc. Probeer het verband in betekenis tussen de Duitse vormen en de hiervoor genoemde Nederlandse en Engelse woorden ‘samen’, ‘verzamelen’ te omschrijven.

e. In het Nederlands kunnen we zeggen dat iets (niet) *van onze gading* is als iets ons (niet) bevalt. Verschillende dialecten kennen in plaats hiervan de uitdrukking *het gaat hem niet* als ze willen zeggen ‘het zint hem niet’ (voor de vorm van *gaaien* uit **gaden*, vergelijk een *kwaai* uit **een kwade*). Probeer het ontstaan van deze uitdrukking te verklaren.

3. Het Nederlands, het Duits en het Engels zijn nauw verwante talen. Vergelijk het volgende rijtje verwante woorden:

Nl.	Duits	Engels
oud	alt	old
koud	kalt	cold
zout	Salz	salt
mout	Malz	malt
houden	halten	hold

- Vergelijk alleen Nederlands en Duits. Welke drie regelmatige correspondenties zijn er?
- Wat betreft *-ou-/-al-/-ol-* heeft het Duits de oudste vormen bewaard, terwijl het Nederlands en het Engels bij *-t-/-d-* de oudere situatie handhaven. Welke klankwet(ten) kun

je opstellen voor de ontwikkeling van *-al- in het Nederlands en in het Engels? Wat is er met *-t- en *-d- gebeurd in het Duits?

c. Waarom hebben de Nederlandse woorden zoals *halte*, *gestalte* en *aanstalten* de ontwikkeling van -al- tot -ou- niet meegemaakt?

4. Bekijk de volgende noteringen en formuleer dezelfde regels in volledige zinnen:

a. $*s > h / _a$

c. $*a > *e / _ \#$

b. $e < *i / _r$

d. $\check{c} < *k / _e, i$

5. Vergelijk het volgende rijtje Franse woorden en hun oorsprong:

Frans	uit
<i>arrêter</i> ‘stoppen’	Lat. <i>arrestare</i>
<i>bête</i> ‘beest’	Lat. <i>bēsta</i>
<i>châtaigne</i> ‘kastanje’	Lat. <i>castanea</i>
<i>château</i> ‘kasteel’	Lat. <i>castellum</i>
<i>dépôt</i> ‘opslagplaats’	Lat. <i>depōsitum</i>
<i>fête</i> ‘feest’	Lat. <i>fēsta</i>
<i>forêt</i> ‘bos’	Lat. <i>forestis</i>
<i>fût</i> ‘fust; handvat’	Lat. <i>fūstis</i>
<i>gîte</i> ‘woning, leger’	Oudfrans <i>giste</i> (uit Lat. <i>*iacitum</i>)
<i>goût</i> ‘smaak’	Lat. <i>gustus</i>
<i>hôtel</i> ‘groot huis; hotel’	Lat. <i>hospitale</i>
<i>pâte</i> ‘deeg’	Lat. <i>pasta</i>

a. Het accent \wedge geeft tegenwoordig geen verschil in uitspraak meer aan, maar oorspronkelijk werd het geschreven om een lange klinker aan te duiden. Beschrijf nu wat er in het Frans met de groep *klinker* + *s* + *t* gebeurd is.

b. Latijn *depōsitum* en *hospitale* bevatten geen groep **-Vst-*. Toch hebben deze de in vraag (a) bedoelde klankwet meegemaakt. Wat moet er in de periode tussen de ons bekende Latijnse vormen en het optreden van de Franse klankwet gebeurd zijn?

c. Een aantal van de voornoemde woorden is uit het Frans in het Engels ontleend, bijvoorbeeld Engels *forest* ‘bos’, *paste* ‘deeg’, *beast* ‘beest’. Deze ontleningen konden plaatsvinden vanaf de landing van de Normandiërs in Engeland in 1066. Wat kun je nu zeggen over de datering van de in (a) bedoelde Franse klankwet?

6. Het Albanees is een aparte tak van het Indo-Europees. We onderscheiden twee hoofddialekten, te weten het Toskisch en het Gegisch, die op verschillende punten van elkaar afwijken. Naast erfwoorden bevat het Albanees ook een groot aantal Latijnse en Griekse leenwoorden. Vergelijk de volgende reeks:

Toskisch	Gegisch	Herkomst
<i>armik</i>	<i>anmik</i> ‘vijand’	Latijn <i>inimīcus</i>
<i>frëri</i>	<i>freni</i> ‘het paardebit’	Latijn <i>frēnum</i>
<i>korë</i>	<i>konë</i> ‘ikoon’	Grieks <i>ikóna</i>
<i>rërë</i>	<i>ranë</i> ‘zand’	Latijn <i>arēna</i>
<i>varfër</i>	<i>vorfën</i> ‘verweesd, arm’	Latijn <i>orphanus</i>
<i>verë</i>	<i>venë</i> ‘wijn’	Proto-Indo-Europees <i>*woinom</i>

- a. Wat valt je op als je Toskisch met Gegisch vergelijkt? Kun je een klankwet opstellen voor de ontwikkeling van *n in het Toskisch, gelet op de positie in het woord?
- b. De tweede lettergreep van Latijn *inimicus* is verdwenen nadat de Toskische klankwet had plaatsgevonden. Geldt dit ook voor de beneden gegeven woordparen?

Toskisch	Gegisch	Latijn
<i>mëngë</i>	<i>mângë</i> ‘mouw’	<i>manica</i>
<i>shëndet</i>	<i>shëndet</i> ‘gezondheid’	<i>sanitātem</i>

7. Het systeem van betrekkelijke voornaamwoorden zoals dat in Nederland op school wordt geleerd, gebruikt *die* om naar mannelijke, vrouwelijke en meervoudige woorden te verwijzen, en *dat* voor verwijzing naar een onzijdig woord. Dus

De man, die daar staat
 De vrouw, die daar staat
 Het boek, dat daar staat
 De mensen, die daar staan

Bij sommige individuele sprekers valt de laatste jaren echter de neiging te bespeuren naar een ander systeem, met *die* als betrekkelijk voornaamwoord voor alle enkelvoud en *wat* voor het meervoud:

De man, die daar staat
 De vrouw, die daar staat
 Het boek, die daar staat
 De mensen, wat daar staan

- a. Wat zou de motivatie van de sprekers zijn om het systeem op een dergelijke manier te veranderen? In welk opzicht was het oorspronkelijke systeem onduidelijk of inefficiënt, en hoe is dat in het nieuwe systeem opgelost?
- b. In welke van de volgende zinnen zal het eerst/vaakst *die* in plaats van *dat* opduiken, en waarom? Doe evt. onderzoek op internet.

Ik heb een boek dat daarover gaat.

Ik heb een boek gelezen dat daarover gaat.

Ik heb een mooi boek met prachtige plaatjes gelezen dat daarover gaat.

8. Het Perzisch heeft tussen het Oud- en het Middelperzische stadium grote veranderingen ondergaan op fonologisch gebied. Vergelijk de volgende rij Middelperzische woorden links met hun gereconstrueerde Oudperzische voorlopers rechts:

<i>dil</i> ‘hart’	*dərda-
<i>gilag</i> ‘klacht’	*gərdaka-
<i>gul</i> ‘roos’	*vərda-
<i>hil-</i> ‘laten’	*hərda-
<i>kamāl</i> ‘hoofd’	*kamardan-
<i>māl-</i> ‘wrijven’	*marda-
<i>mulān</i> ‘buik’	*mərdān-
<i>sāl</i> ‘jaar’	*sarda-
<i>spul</i> ‘milt’	*spərdan-

- Wat is er met Oudperzisch **rd* gebeurd?
- Welke invloed heeft dit op de voorafgaande **a* gehad? Vergelijk deze ontwikkeling met die van Franse woorden zoals *pâte* uit Lat. *pasta* in vraag 4; welke overeenkomst zie je?
- Je ziet dat Oudperzisch **-ærd-* soms *-il-* wordt, en soms *-ul-*. Kun je, aan de hand van bovenstaande voorbeelden, de fonetische conditionering voor het ontstaan van *-il-* en *-ul-* bepalen? Let op de voorafgaande medeklinker.
- Het Middelperzisch kent echter wel degelijk woorden met *-rd-*:

Middelperzisch	Oudperzisch
<i>ārd</i> ‘meel’	<i>*ārta-</i>
<i>gurdag</i> ‘nier’	<i>*værtaka-</i>
<i>xwardan</i> ‘eten’	<i>*xwartana-</i>

Wat is het verschil tussen deze woorden en de vorige reeks? Kun je het ontstaan van *-rd-* in *ārd*, *gurdag* en *xwardan* dateren ten opzichte van **-rd-* in **dərda-* ‘hart’ etc.?

9. Een *adder* heeft verwanten in een Engelse *adder*, een Duitse *Natter* en een Ierse *nathair* ‘slang’. Ook in oudere stadia van het Nederlands en het Engels vinden we *n-* aan het woordbegin: Middelnederlands *nadre*, Oudengels *nædre*. Hoe zouden het Nederlands en het Engels hun *n-* verloren kunnen hebben?

10. In het 1e millennium AD bestonden er in Chinees Turkestan twee nauwverwante talen, Tochaars A en Tochaars B, die zijn ontstaan uit één gemeenschappelijke oertaal: het Proto-Tochaars. Hieronder staan enkele Proto-Tochaarse woorden, zoals door taalonderzoekers gereconstrueerd:

<i>ākānatsa</i>	‘onverstandig’	<i>pāratsako</i>	‘borst’	<i>stāṅkā</i>	‘paleis’
<i>āsare</i>	‘droog’	<i>rāsākāre</i>	‘scherp’	<i>tsāṅkār</i>	‘top’
<i>āstāre</i>	‘zuiver’	<i>samā</i>	‘identiek’	<i>wālo</i>	‘koning’
<i>kārāmārtse</i>	‘zwaar’	<i>sākāre</i>	‘gelukkig’	<i>yāsār</i>	‘bloed’

Hieronder staan woorden uit het Tochaars A en Tochaars B die zich uit de bovenstaande Proto-Tochaarse woorden hebben ontwikkeld (in willekeurige volgorde):

ṣtāṅk, *walo*, *rāskare*, *āsar*, *astare*, *āṣtār*, *āstre*, *asāre*, *stāṅk*, *wāl*, *wlo*, *pratsāko*,
pratsak, *āknats*, *aknātsa*, *tsaṅkār*, *tsāṅkār*, *kramartse*, *krāmārts*, *rāskār*, *sam*, *sām*,
ysār, *sākār*, *yasar*, *sākre*, *ysār*

- Bepaal welke woorden tot welke taal behoren, ervan uitgaande dat:
 - sommige woorden in één van de talen twee varianten hebben
 - het eerste woord tot het Tochaars A behoort
- Bepaal tot welke taal de volgende woorden behoren en reconstrueer de Proto-Tochaarse vorm van deze woorden:
 - stām*, *ṣtām* ‘boom’
 - rtār*, *ratre* ‘rood’
 - pārs*, *parso* ‘brief’
- Men vermoedt dat het Tochaars B een klemtoon had (ongeveer zoals bijv. in het Engels). Probeer te verklaren waarop men deze hypothese baseert.

IV. BEGRIPPENLIJST

Accent

Prosodische eigenschap van een syllabe, met name veroorzaakt door een toonhoogtesprong, maar ook door extra duur en luidheid, waardoor deze syllabe prominenter is dan andere.

Achterklinker

Bij achterklinkers bevindt de massa van de tong zich eerder achter dan voor in de mond. Voorbeelden: Ned. /u/, /o/, Turks /ı/, Russisch /y/.

Affix

Gebonden morfeem; een woorddeel dat niet zelfstandig voorkomt, maar altijd deel uitmaakt van een geleed woord.

Affrikaat

Een obstruent die begint als stop en eindigt als (homorgane) fricatief, bijv. *ts*, *pf*, *kch*.

Agglutinatie

Aanduiding van een type woordvorming met een opeenvolging van affixen die ieder een eigen betekenis of functie uitdrukken. Als type tegengesteld aan fusie.

Akoestisch signaal

Hoorbare verstoringen in de luchtdruk, of de registratie daarvan (oscillogram).

Alfabetisch schrift

Schriftsysteem waar de basiseenheden staan voor klanken of fonemen.

Allofoon

Systematische variant van een foneem. De verschillende r-klanken die Nederlanders produceren zijn allofonen van hetzelfde foneem /r/.

Allomorf

Systematische variant van een morfeem. Eén van de allomorfen van het Nederlandse verkleinsuffix *-tje* is *-etje* zoals in *ring* - *ringetje*

Analogie

Vormverandering in een taal met als voorbeeld het patroon van relaties tussen overeenkomstige vormen. Het resultaat is dat de morfologie of de syntaxis op dat punt doorzichtiger worden. Anders gezegd: het uitbreiden van het bereik van een morfologische of syntactische regel.

Analytisch

Aanduiding van een taaltype waarin woorden bijna allemaal ongeleed zijn; ook isolerend.

Antonymie

Het verschijnsel van woordparen met tegengestelde betekenis.

Approximant

Klank waarbij de spraakorganen (lip, tong, etc.) elkaar dicht naderen maar de opening zo groot blijft dat er geen schurend geluid ontstaan zoals bij fricatieven. De klanken Ned. *j* en *w* zijn approximanten.

Arbitrair

Willekeurig. De relatie tussen vorm en betekenis van taaltekens is in principe arbitrair.

Articulatie

De geleiding van de geluidstroom in klinkers en medeklinkers bij de productie van spraak. Ook: de manier van voortbrengen van een bepaalde taal. Voorbeeld: Ned. /f/ wordt gearticuleerd met de lippen tegen de tanden.

Articulatorische fonetiek

De fonetiek die zich bezighoudt met de productie van spraak.

Auditieve fonetiek

De fonetiek die zich bezighoudt met de perceptie van spraak.

Clitic

Een syntactisch woord dat geen zelfstandig fonologisch woord is, zoals Ned. 'm.

Cluster

Opeenvolging, normaliter van medeklinkers; de reeks /sp/ is een cluster van medeklinkers.

Compositie

Samenstelling; vorming van gelede woorden door aaneenrijging van vrije morfemen.

Consonant

Medeklinker; spraakklank waarbij de uitstromende lucht voorbij het strottenhoofd een kortstondige, hoorbare belemmering ontmoet.

Context

Talige of buitentalige omgeving waarbinnen een zin geïnterpreteerd wordt.

Dentaal

Bij de tanden gevormd.

Derivatie

Afleiding. Een morfologisch procédé waarmee een nieuwe lexicale eenheid wordt gevormd.

Distributie

Het voorkomen van klanken in bepaalde posities in het woord of de lettergreep. De distributie van twee klanken is complementair, wanneer ze niet in dezelfde posities kunnen voorkomen; kunnen ze wel in dezelfde posities voorkomen dan is de distributie parallel.

Dualis

Tweevoud.

Etymologie

De studie naar de oorsprong van woorden.

Faryngaal

Klank die wordt geproduceerd in de farynx, de holte tussen de huid en de larynx.

Finiete werkwoordsvorm

De vorm van het werkwoord die de drager is van kenmerken zoals tijd, persoon, getal. (Hij) *loopt* is een finiete werkwoordsvorm, (te) *lopen* niet.

Flexie

Vervoeging of verbuiging. Ook wel inflectie genoemd.

Foneem

Basiseenheid van de fonologie; het foneem is echter geen echt 'atoom' want fonemen zijn opgebouwd uit elementen (of kenmerken).

Fonetiek

De wetenschap die het proces van spreken en verstaan bestudeert.

Fonologie

De studie van de structuur in de (klank-)vorm van taaltekens.

Fricatief

Ook: schuurklank; medeklinker die wordt gearticuleerd met een bijna-sluiting.

Fusie

Aanduiding van een morfologisch type waarin een affix verschillende betekenissen of functies tegelijk uitdrukt; is tegengesteld aan agglutinatie.

Geconditioneerde klankwet

Klankwet die alleen in een bepaalde fonetische omgeving optreedt.

Geleed

Morfologisch gestructureerd; een geleed woord bestaat uit meerdere morfemen, bijv. *ondiep, stoelpoot, liep*.

Geminaat

Twee achtereenvolgende, identieke medeklinkers, bijv. *tt* in Italiaans *fatto* ‘gedaan’.

Gerond

Waarbij de lippen (naar voren getuit en) in een ronde vorm staan.

Glide

Overgangsklank tussen twee klanken, meestal twee klinkers, bijv. tussen *e* en *aa* in *ideaal*. Daarnaast wordt de term *glide* ook gebruikt als synoniem voor *approximant*.

Glottisslag

Medeklinker die ontstaat door het sluiten en meteen weer openen van de stembanden. Hierdoor ontstaat een kleine luchtexplosie.

Heranalyse

Analogie waarbij een vorm in het hoofd van de spreker een morfologische analyse krijgt die deze vorm aanvankelijk niet had.

Homonymie

Het verschijnsel dat dezelfde vorm (van een woord of van een zin) kan corresponderen met twee geheel verschillende betekenissen.

Idiolect

De taal van een individuele spreker.

Incorporerend

Taalsysteem waar door woorddelen wordt uitgedrukt wat in andere talen wordt uitgedrukt door afzonderlijke zinsdelen, zoals lijdend voorwerp.

Infix

Invoegsel. Een affix dat *in* een grondwoord geplaatst wordt.

Inflectie

Vervoeging of verbuiging. Ook wel flexie genoemd.

Intervocalisch

Tussen vocalen; de /p/ in het woord *opa* is intervocalisch.

Intransitief

Onovergankelijk. Een onovergankelijk werkwoord wordt niet verbonden met een lijdend voorwerp.

IPA

International Phonetic Alphabet: algemeen fonetisch notatiesysteem.

Isolerend

Aanduiding van een taaltype waarin woorden bijna allemaal ongeleed zijn; ook: analytisch.

Klankkleur

Het timbre van een geluid. Formeel het hoorbare verschil tussen twee verschillende geluiden die identiek zijn in duur, luidheid en toonhoogte. Bijv. het verschil tussen een /ie/, een /aa/ en een /oe/ die even lang, even hoog en even luid klinken.

Klankwet

Stricte, fonetisch gedefinieerde regel volgens welke een bepaald foneem (of groep van fonemen) zich in een bepaalde taal ontwikkelt.

Labiaal

Met de lippen gevormd (bij medeklinkers).

Laryngaal

Klank die gerealiseerd wordt in het gebied van het strottenhoofd, de larynx.

Leenvertaling

Een uitheems woord dat in de ontvangende taal letterlijk vertaald wordt. Ook: *calque*.

Leveling

Analogie waarbij een vorm zijn terrein uitbreidt ten koste van een nabij gelegen vorm in hetzelfde paradigma.

Liquida

'Vloeiklank', collectieve naam voor *l* en *r*.

Minimaal paar

Twee taalvormen die slechts van elkaar verschillen in één foneem. Voorbeeld: Ned. *pak-bak*, *man-maan*.

Morfeem

Kleinste taaleenheid met een isoleerbare betekenis; vorm die niet in kleinere betekenisdragende delen verdeeld kan worden. Gebonden morfemen komen alleen in gezelschap van ten minste één ander morfeem voor; vrije morfemen kunnen wél als zelfstandig woord voorkomen.

Morfologie

Woordstructuur. In het algemeen de leer van samengestelde en afgeleide woorden.

Nasaal

Spraakklank waar bij de productie (een deel van) de lucht ontsnapt door de neus; bijv. Ned. /n/, Frans /ã/ in *en*.

Neutralisatie

Het wegvallen of onderdrukken van een contrast, bijvoorbeeld een foneemcontrast.

Nomen

Zelfstandig naamwoord. Meervoud: nomina.

Obstruent

Medeklinker waarvan de productie gepaard gaat met een aanzienlijke vernauwing van het spraakkanaal; 'echte' medeklinker.

Ongeleed

Morfologisch ongestructureerd; een ongeleed woord bestaat uit slechts één morfeem, bijvoorbeeld *krokodil*, *kat*, *tafel*.

Onomatopée

Klanknabootsend woord, bv. *sissen*.

Palataal

Klank die wordt gearticuleerd door middel van obstructie in het gebied van het harde verhemelte, het palatum.

Paradigma

Een rijtje met flexievarianten van één stam. Voorbeeld: Ned. *boek*, *boeken*; *fiets*, *fietst*, *fietst*, *fietsen*, *fietsen*, *fietsen*.

Participium

Deelwoord, een vorm van het werkwoord.

Plosief

Ook: plofklank. Medeklinker die wordt gearticuleerd door middel van een totale afsluiting van het spreekkanaal.

Polysemie

Het verschijnsel dat een woord, lexeem of morfeem een aantal betekenisaspecten kent die te dicht bij elkaar liggen om nog te kunnen spreken van homonymie, maar die wel weer zover van elkaar liggen dat het niet gaat om één betekenis.

Polysynthetisch

Aanduiding van een taaltype waarin de meeste woorden een hoge graad van geleedheid bezitten, i.e. uit veel morfemen bestaan; zie: Incorporerend.

Portemanteau

Affix dat verschillende grammaticale of semantische functies tegelijk vervult, zoals werkwoordsuitgangen voor Persoon en Tijd en Getal.

Prefix

Voorvoegsel. Een affix dat zich links aan het grondwoord aanhecht.

Pronomen

Voornaamwoord.

Prosodie

Verzameling van alle eigenschappen van het spraakgeluid die niet rechtstreeks volgen uit de identiteit van de opeenvolgende klinkers en medeklinkers; ook wel: de ritmische en melodische eigenschappen van het spraakgeluid, zoals woordaccent en zinsintonatie.

Proto-taal

Taal waar de leden van een taalfamilie van afstammen.

Reduplicatie

Woordvorming waarbij een stuk van (of de hele) basis herhaald wordt.

Sonant

Overkoepelende term voor glides, liquidae en nasale medeklinkers. Andere term: resonant.

Suffix

Achtervoegsel. Een affix dat zich rechts aan het grondwoord aanhecht.

Syllabe

Lettergreep. Minimale opeenvolging van fonemen die een eenheid vormen in de fonologische hiërarchie; *krokodil* bestaat uit drie syllaben.

Synonymie

Het verschijnsel dat twee of meer woorden of zinnen dezelfde betekenis hebben.

Syntaxis

Zinsbouw. De component van de grammatica die de regels voor het vormen van zinnen bevat.

Toonhoogte

Hoorbare eigenschap van een geluid waarmee een luisteraar het geluid kan ordenen langs een schaal van laag naar hoog; bij spraakklanken wordt deze gehoorsindruk veroorzaakt door de frequentie waarmee de stembanden zich openen en sluiten tijdens de productie van een spraakklank.

Verbum

Werkwoord. Meervoud: verba.

Vocaal

Klinker. Spraakklank waarbij de uitstromende lucht voorbij het strottenhoofd geen hoorbare vernauwing passeert.